

Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

Beksics Gusztáv a kiegyezés utáni korszak jellegzetes és igen termékeny publicistája, politikai gondolkodója volt. Feltűnő személyiségét számos kortársa megörököltette, cikkeinek, röpiratainak, könyveinek száma csak kevesek munkásságához mérhető. Mégis, a széles körben ismert Beksics alakja halálát követően elhomályosult, szerepének tudományos megítélését pedig nagyban befolyásolták a múlt századi történetírásban jelentkező áramlatok. A legtöbb esetben az is torzította a képet, hogy csak a társadalmi program egyes kiragadott elemeit (középosztály problematika – dzsentrikérdés, birodalmi koncepció) hangsúlyozták, illetve vetítették rá egész munkásságára, és csak kevesen vállalkoztak egy teljes pályakép áttekintésére. Ezért tartottam fontosnak, hogy az eddigi eredményeket több éves alapkutatásokkal egészítsem ki: összegyűjtsem, tudományos szempontok szerint feldolgozzam Beksics összes művét, vagyis a – könyvtárakban megtalálható, közismertebb – könyvei és röpiratai mellett felkutassam rövidebb szépirodalmi írásait, nagy számú politikai kis-publicisztikáját, képviselőházi felszólalásait, hivatali működésének iratait és levelezését, végül pedig Beksics pályáját és gondolkodódását egy új szempontrendszer alapján rekonstruáljam. Mindezek egy alaposabb, kiegyensúlyozottabb kép megalkotására adnak lehetőséget.

Az alkalmazott módszerek

A pályakép bemutatására a kronologikus és a tematikus szerkezet együttes alkalmazását tartottam a legalkalmasabbnak. A fejezeteket tematikai csomópontok szerint rendeztem, de közben a pályáiv megrajzolásához nélkülözhetetlen időbeni előrehaladás betartására is törekedtem.

Rövid szakirodalmi ismertető után a pályakezdés állomásait (szülőhely, iskolák, szerkesztőségek) és az őt ért korai hatásokat (család, tanulmányok, mesterek, fiatal generáció) tárgyaló fejezet következik. Az életút adatai több esetben kiegészítésre, pontosításra szorultak.

Felnőttkori munkásságának vizsgálatakor: 1. Értelmiségi szerepeit ismertetem, amelyek nem, mint társadalmi osztálypozíciók érdekesek, hanem mint a szellemi tevékenység és a politika befolyásolásának eszközei. Az értelmiséget tehát ideológiateremtő réteggént értelmezem, Karl Mannheim „szabadon lebegő értelmiség” meghatározását veszem alapul. 2. Politikai gondolkodását rekonstruálom, bemutatom a korszak nagy eszméihez való viszonyulását, a liberalizmus, az állam és a nacionalizmus fogalomkörébe sorolható tervezeteit, javaslatait, illetve külön részfejezetben tárgyalom társadalmi reformtörekvéseit, mint a pozitívista tanultságú értelmiség tájékozódásának kiemelt irányát. Megkerülhetetlennek tartom e tekintetben Halász Gábor a forradalom után színre lépő reformnemzedékekről („magyar viktoriánusok”) tett megállapításait és Németh G. Bélának a magyar „irodalomkritikai értelmiségről” született munkáit. A nacionalizmuselméletek köréből egyrészt John Breuilly modernizáció-értelmezéséhez fordultam,

másrészt fogódzót nyújtott Anthony D. Smithnek a „kiválasztott nép mítoszaira” vonatkozó elmélete.

Úgy vélem, Beksics pályája egy értelmiségi típust jelenít meg, a 19. századi hazai értelmiség sorsával áll összefüggésben, azaz az értelmiség kialakulatlanságával, amikor egy-egy személyes pályán még több szerepkör is feltűnik. Reformtervezetei a század második felében jelentkező modernizációs elképzelésekkel sok helyen közösséget mutatnak, összességükben mégis sajátos polgárosodási programként értelmezhetők.

Az eredmények összefoglalása

1. Pályakezddés és korai hatások

Beksics 1846. március 9-én született a Somogy megyei Gamáson, délszláv eredetű családban, ősei csak a század vége óta vallották magukat magyarnak. Az asszimiláns múlt és a vegyes lakosságú faluban töltött gyermekévek minden bizonnyal közrejátszottak személyiségfejlődésében, meghúzódhattak későbbi, magyarosítással kapcsolatos elképzelései háttérjében. Az anyai ágon lévő papi rokonság, illetve a művelt tanító apa egy vidéki kistelepülés korabeli viszonyaihoz mérten nem lebecsülendő szellemi környezetet teremtett számára. Az egyházi és világi értelmiség közvetlen hatása szellemi fejlődésének fontos tényezőjévé vált, s szerepet játszott abban, hogy az elemi iskola befejeztével tovább tanulhasson.

Gimnáziumi tanulmányai során alapos természettudományos oktatásban részesült (kaposvári algimnázium), majd a biztos egyházi életpálya kezdett kirajzolódni előtte (kecskeméti piarista, illetve a pécsi ciszterci rend gimnáziuma). Pécsen korán megmutatkozott tehetsége a verselésben, s ez – habár a későbbiekben az önkifejezés publicisztikai útján vált mesterré – nagyban hozzájárult egyéni stílusának kialakulásához, írásainak csak rá jellemző hangulatához. Széleskörű nyelvtudása ugyancsak nagy segítséget jelentett pályáján, tájékozottságának alapját képezte. 1866-ban megvált a papi pályától, joghallgató lett.

1868-ban tanulmányait a pesti egyetemen folytatta. A 22 éves vidéki fiú a fiatal nemzedék és a frissen bevándoroltak nagyvárosába érkezett, egy izgalmas és magyarosodó nagyvárosba. A kiegyezés lázában felpeteszülő közéletben formálódott Beksics személyisége, tájékozódása, aki a tanulás mellett igyekezett megélhetését írói hajlamainak hódolva biztosítani. Így került 1869-ben a Deák-párti *Pesti Naplón* keresztül az újságírás közelébe, ahol a szerkesztőségi munka során politikai állásfoglalásokkal és eszmei irányokkal találkozott, Kemény Zsigmond segédjeként a század történeti, közjogi kérdéseivel, és a korszak modernizációs programjaival ismerkedett. Igaz, az első nagy reformnemzedék több tagjánál (Széchenyi, Kossuth, Deák, Dessewffy) talált olyan gondolatokat, olyan mintákat, amelyeket saját korában alkalmazhatónak vélt, de a legelőbb szellemi hagyományt számára a centralista elképzelések nyújtották; ezek nyílt

vállalásával, illetve Deák iránymutatásának elfogadásával kialakította saját elvi alapjait.

Ugyancsak elvitathatatlan gondolkodásának alakulásában a korban hozzá közelebb álló, mondhatni vele egykorú generáció szerepe. E tekintetben ki kell emelnünk egy szűk körű, de politikai és kulturális kihatása miatt jellegmeghatározó csoportot, a többek között Pulszky Ágost, Arany László, Keleti Károly, Asbóth János, Toldy István nevével fémjelzett fiatal értelmiségiek körét. Ők voltak, akik megfogalmazták 1848 örökségét, illetve annak korszerűsítési vágyát. Elképzeléseiket a haladásról a korszak nagy szellemi áramlatai alakították: a romantika és a pozitívizmus szembenállása, egymásba tolulása, párhuzamos hatása sajátos ideológiai környezetet teremtett. Többségük az 1869-ben induló *Reform* című lap munkatársaként próbálta a polgári haladás ügyét előmozdítani, a Rákosi Jenő által toborzott szerkesztőségben (sokuk a „modern és liberális” Kávéforrás-társaságból érkezett) szerepet vállalt Beksics is. A *Pesti Napló* és a *Reform* gárdája által varázsolt kivételes szellemi pezsgés légkörében tette meg első lépéseit, életre szóló kapcsolatokat alakított ki, értelmiségi magatartásformákkal szembesült.

2. Értelmiségi szerepekben

Ügyvédi vizsgájának letétele után, 1872-ben a pesti királyi ítélőtáblához került. Eközben sem távolodott el az írástól, de kezdeti évei a szépirodalom vonzásában teltek el. Ismertséget leginkább a spanyol nyelvből fordított versek, elbeszélések, színművek hoztak számára, majd 1880-ban saját regénnyel is jelentkezett. A színház iránti vonzódása hozta a fiatal színésznő, Bogdanovich Krisztina közelébe. 1873-ban házasodtak össze, felesége ezt követően aktív írói és közéleti tevékenységet folytatott, miközben nemcsak munkatársa lett Beksicsnek, hanem lelki támasza is.

A hírlapíró társadalomban egyre otthonosabban mozgó Beksics publicisztikai pályáján változást hozott az 1875-ös év, ugyanis a fúzió átszervezte a napilap piacot. A *Pesti Naplótól* megvált és a Szabadelvű-párti *Ellenőr* szerkesztőségébe lépett. Csernátony lapjánál kezdetben a külföldi rovat vezetését vállalta el, majd a vezércikkek írását is rábízták. 1880-tól Bródy Zsigmond meghívására a függetlenséget programszerűen hirdető *Neues Pester Journal* számára is dolgozott. Heves publicisztikai harcokat folytatott, de a nyolcvanas évtized elejére neve egyre ismertebb alapos jogi és történeti vizsgálódásainak köszönhetően is. Tudományos érdeklődése és igazságügyi munkája során szerzett tapasztalatai következtében a büntetőjog elméleti és gyakorlati megközelítései foglalkoztatták. 1877 és 1885 között részt vett az aktuális jogi problémákat felszínen tartó *Magyar Igazságügy* munkájában. Emellett alig másfél év leforgása alatt két történeti vonatkozású munkával jelentkezett, mindkettő egykori mesterének és a centralistáknak bűvkörében íródott. Szerteágazó érdeklődését nem is egészen korszerű „polihisztorságnak” tekinthetjük, amely értelmiségi pozíciójának megerősítésével járt együtt.

1881-től már vezércikkkel látta el a Légrády testvérek vállalkozását, a *Pesti Hírlapot*, a következő év szeptemberétől pedig elkötelezte magát a *Hon* és az *Ellenőr* összeolvadásából született új kormánylapnak, a *Nemzetnek*. Beksics vezércikkei eszmerendszerének részegységei, szilánkjai voltak, amelyeket időről-időre nagyobb tanulmányokban, kötetekben, röpiratokban foglalt össze. Az említett lapoknál eltöltött időszak ugyanakkor életrajzi szempontból is mérföldkövet jelentett: egyrészt kezdetét vette közel két évtizedes munkakapcsolata Jókaival (aki ekkor a *Nemzet* főszerkesztője), másrészt – számos kortársához hasonlóan – a politika háttérteréből annak előterébe lépett. Tisza Kálmánhoz fűződő jó viszonya 1884-ben a sepsiszentgyörgyi kerületben mandátumhoz jutatta. Beksics a „generálisban” látta Deák méltó utódját, a kiegyezés után megkezdődött modernizációs folyamat Tisza erős személyiségével párosulva alkotta nála az „első nagy nemzeti koncentrációt”, rendszerére bízta volna több éve hangoztatott reformelképzeléseit. Igaz, erdélyi gyökerek nélkül lett a Székelyföld képviselője – ami igazodott a kor választási gyakorlatához –, mégis következetesen felvállalta választókerületének gondjait, azok orvoslására programot dolgozott ki, amelyet aztán a kormánypárt helyi szócsové, a *Székely Nemzet* oldalain ismertetett meg választóival. Igen aktív publicisztikai tevékenysége azt jelezte, hogy képviselőházi tagsága ellenére a gondolatok előkészítési, mérlegelési területének továbbra is a sajtót tartotta. Talán éppen ez okozta, hogy képviselőisége alatt nem került a Ház elsőrangú szónokainak sorába. Az eszméi szempontjából fontosnak ítélt reformkérdések tárgyalását mindvégig figyelemmel kísérte, napilapok oldalain tudósította a közvéleményt és alkalomadtán bekapcsolódott azok nyilvános megvitatásába.

1892-től vezércikkeiben már az eszmék megvalósításához szükséges személyi és intézményi feltételek mielőbbi megteremtését is sürgette. A Wekerle-kabinetnek azt javasolta, hogy a „tudomány és a készség” képviselőit emelje be az igazgatási apparátusba. Gondolatai 1894-re meghallgatásra találtak, olyannyira, hogy számára egy új miniszteri tanácsosi státuszt rendszeresítettek. Beksics az egész magyar közjog külső és belső vonatkozásainak megvilágítását tűzte ki célul, hivatását a miniszterek mögött álló „felvilágosító szolgálat” megalapításában látta. Wekerle távozása után régi barátja, Bánffy Dezső került a kormányelnöki székbe, tanácsosi iratai közül ekkor több az aktuális belpolitikai harcok és az általuk felkorbácsolt nemzetközi viharok lecsendesítésének igényével készült. Beksics hitte, hogy a külföld felé egy konszolidált Magyarországot kell megjeleníteni, ezért belső elaborátumai mellett számos idegen nyelvű tanulmányt publikált, sőt, Párizsban könyvei jelentek meg. A millennium ugyancsak jó alkalmat adott arra, hogy a Monarchia alászállt európai presztízsének emeléséről értekezzen.

Elképzelései idővel egyre kevésbé találkoztak Bánffy kormányzati módszereivel, ezért 1896 októberében visszatért a képviselőházba és visszatért a napi publicisztikához. Újra belevetette magát reformrendszerének népszerűsítésébe: régi lapjai mellett bő egy évig írásokkal látta el a *Budapesti Naplót*, s jelzésértékű volt, hogy 1897 közepén több vezércikket írt Neményi Ambrus Apponyival rokonszenvező *Pesti Napló*jába. Még hivatali idejében

megkezdett történeti kutatásaival bekapcsolódott a legrepresentatívabb ezredévi tudományos vállalkozásba: *A Magyar Nemzet története* című sorozat 10. kötetében a szabadságharcot követő évtizedek megírását vállalta el. 1899-ben Széll Kálmán kinevezte az új félhivatalos lap, a *Magyar Nemzet* egyik főszerkesztőjévé (a másik Jókai volt). Beksics Tisza Kálmán után újra megtalálta „vezérét”, Széllrel kapcsolatban a „második nemzeti koncentrációról” beszélt, bizakodó volt, úgy tűnt, hogy reformtörekvései nem reménytelenek, politikai elképzeléseiből számos elemet a kormányprogram szintjére emelnek.

A századforduló politikai közéletében azonban Beksics gondolatai nem tudtak meggyökeresedni. 1903-ban feleségének halála hosszan tartó válságba sodorta, Széll lemondása pedig már a politikai értelemben valamelyest termékenynek mondható pálya lezárulását jelezte. Az új generáció politikájával, amelyet Tisza István képviselt, nem tudott azonosulni, 1904. január elején leköszönt a *Magyar Nemzet* főszerkesztői állásáról. A politikához való viszonyának változását jelezte az is, hogy ebben az időben újra élénken foglalkoztatta a színműírás. 1905-ben megbukott a választáson a Bánffy-féle Újpárt jelöltjével szemben. Minden bizonnyal csalódottsága is befolyásolta abban, hogy elfogadta az újságírás peremterületének számító *Budapesti Közlöny* főszerkesztői státusát. Személyes kudarcánál még nagyobb megrázkódtatást jelentett, amikor a rendszer alapjait látta veszélybe kerülni. A „darabont-kormány” törvénytelen rendeletei ellen a „nemzeti ellenállás” vezérorgánumává lett *Budapesti Hírlapban* névtelen cikkek sorával tiltakozott. 1906-ban elérkezettnek látta az időt, hogy újraértékelje a kiegyezés utáni politikai folyamatokat, május 7-én bekövetkezett halálával azonban visszatekintése befejezetlen maradt.

3. Eszmék és politikai program

Beksics politikai pályája az 1867 utáni alkotmányos intézményrendszerét kialakító Magyarország szellemi közegében bontakozott ki. Ő és a hozzá hasonló iránykeresők azt vizsgálták, hogy a modern koreszméknek milyen lehetőségei vannak a dualizmus keretei között.

A jogelméleti tájékozódás fordította figyelmét igen hamar a szabadságjogok felé, de szerepe volt annak is, hogy a szabadság és a demokrácia viszonyrendszerének vizsgálata talán soha nem került annyira a politikai gondolkodás középpontjába, mint éppen a 19. század második harmadában, a levert forradalmakat követő évtizedekben. Európában J. S. Mill műve keltette a legnagyobb feltűnést, és Magyarországon is több elemző munka született. Beksics azokhoz kapcsolódott, akik értekező, érvelő módon fejtették ki gondolataikat a szabadságról (Eötvös József, Kállay Béni, Asbóth János, Greguss Ágost). A magyar jogfejlődést elemezve a Tripartitum nemesi kiváltságait, mivel a jogkiterjesztés folytán azokban részesült az ország egész lakossága, sajátos magyar szabadságforrásnak tekintette, ugyanakkor előszeretettel kutatta az egyéni szabadság érvényesülését a korabeli jogrendszerben: 1879-ben – még a Csemegi-kódex hatályba lépése előtt –

leginkább a letartóztatás és házkutatás terén megnyilvánuló bírói és rendőrségi munka szabályozatlanságát kifogásolta. A statisztikai adatok összességükben meggyőzték a szabadsággaranciák sürgős kiépítésének szükségességéről. Igazságügyi reformtervében figyelembe vette a nyugat-európai perrendtartások eredményeit és hiányosságait, és pontosan megjelölte az elővizsgálatban szükséges változtatásokat: a helyes vádeljárási elvet, vagyis a szerepek (államügyész – bíró – védő) pontos felosztását, a contradictorius aktust, a nyilvánosságot és a szóbeliséget, illetve a védelem egyenjogúságát. Nélkülözhetetlennek tartotta továbbá a vizsgálati és a preventív fogság éles elkülönítését, az óvadék intézményét pedig csak a nagyobb vétségek esetére terjesztette volna ki. Igaz, az egyéni szabadságot a legszélesebben vett szabadelvűség alapjának tekintette, tudta azonban, hogy bizonyos esetekben elkerülhetetlenek a megszorítások. Csatlakozott Mill azon tételéhez, hogy a cselekvési szabadság csak a törvények által megszabott teljes korú egyénekre alkalmazható, s éppen ezért a büntethetőséget is csak a 12. évet betöltött személyekre ajánlotta. Úgy vélte, nem megengedhető az sem, hogy az egyén zavart okozzon a jogszerű állami működésben, így a törvényes hatósági eljárással szembeni ellenállást elutasította. A hírlapok útján elkövetett becsületsértésekben az egyén magánéletének sérülését látta, ezért az 1867-ben életre hívott sajtóesküdtszékeket szervezetileg megújította volna. A bűnügyi esküdtszék intézményének elméleti hasznait elismerte, de mivel létrehozásuk esetén ezek csak egy nyelven működhetek volna, óvott attól, hogy az ország nyugalma ily nagy kihatással bíró fórumokat a nemzetiségi vidékeken megfosszák magyar jellegüktől, vagy éppen a magyar nyelv kötelezővé tételével korbácsoljanak fel beláthatatlan következményekkel járó indulatokat.

A nemzeti érdekre felépített érvrendszerét következetesen alkalmazta a politikai szabadságjogok tekintetében is. Itt is hangsúlyozta a magyar fejlődés specifikus jellegét, vagyis a polgárság gyengesége folytán a nemesség jellegadó szerepét, amelyet az öröklési és birtokátruházási törvényekből eredeztetett. Az ösiség intézményét úgy állította be, mint céljaiban arisztokratikus, eredményeit tekintve demokratikus szabályrendszert, mivel hozzájárult a nemesség elszegényedéséhez és elszaporodásához, s ezáltal fogékonyá tette az egyenlőségi eszmék iránt. A történeti példa igazolta számára, hogy a demokrácia – az individuális szabadsággal ellentétben – nem az emberekben kezdetektől meglévő vágy terméke, hanem konkrét társadalmi és gazdasági okok következménye. Beksics demokrácia-felfogásának egyediségét leginkább a politikai szabadság határaitra vonatkozó elképzelései adják. Elsősorban a külső nyomás hatására megindult alkotmányörzésből fakadó, és az idegen elemeknek túlságosan nagy teret engedő, társadalmilag-politikailag mélyrehatóbb változásokkal szemben alkalmazott „fajkonzerválás” szerepére utalt. Ugyanakkor kiemelte, hogy ez a korlátozás nem jelentette egyben a szabadságtól való elfordulást, mivel az nem állt kölcsönös viszonyban az egyenlőségi eszmével. Jellegzetes történeti nézőpontjával egyrészt indokolta korának politikai berendezkedését („királyi demokrácia”), másrészt eszméinek háttérrel biztosított. Ilyen alapokon nyugodott szabadelvűsége és az egyre

hangsúlyosabbá váló nemzeti (érdek)politikája, amely a sajátos magyar nemzetiségi viszonyokra való hivatkozással szelídítette a demokráciát az egyéni szabadság rendszerében feloldódó egyenlőségé.

Modernizációs programjának kidolgozásakor hiányolta az „erős közszellem” támogatását. A jogi és politikai közönybe süllyedt társadalmat átfogó nemzeti cél megjelölésével próbálta mozdulatlanságából kimozdítani, a „konzerválás” tényéből eredő statikus állapotból egy dinamikus program segítségével akart továbblépni. A közszellemet végül a magyarosító politika hívószavával ébresztette, a társadalom részvételét kezdetben a „grammatikai egység” megteremtésének hosszú távú feladatában várta. A hazai németiség és zsidóság asszimilációjával elégedett, és a kisebb nemzetiségi töredékek beolvadását tekintve optimista volt, az akadályokat inkább a szlovák és román területek meghódítása előtt látta. Első helyen számolt a városok kultúra- és nyelvterjesztő hatásával, sürgette a főbb régióközpontok magyarosítását, illetve a folyamat felgyorsulására, a társadalmi részvétel fokozódására kedvezőnek ítélte meg a gomba módra szaporodó közművelődési egyesületek működését, épp ezért tevékeny részt vállalt az EMKE munkájában. Lelkesítésére alakult meg 1890-ben a Dunántúli Közművelődési Egyesület.

A nyolcvanas évek derekán főképp Beksics munkássága adott lökést a komoly történeti előzményekre visszatekintő középosztály-vitának. Korának polgári középrétegét megkerülhetetlennek vélte a társadalom kulturális és főleg erkölcsi megújításban, viszont még gyengének ahhoz, hogy a nemzeti érdek mentén szerveződő politika misszióját egyedül a vállára terhelhesse. A tradicionális vezetőréteg, a dzsenti szerepét a hivatalvállalás tömeges jelensége miatt kontinuuusnak ítélte, de részben jogosnak érezte az osztály pusztulásáról szóló panaszokat is. Mindezekből azt a következtetést vonta le, hogy kizárólagosan egyik osztályt sem nevezheti meg a korkövetelmények megvalósítására érett társadalmi alakulatlak. Beksics „összeolvadásról” álmodozott, biológiai módszerrel konstruált elitje egyszerre volt új és nemzeti: új, mert a polgárság és az új birtokosság által képviselt, modernizációs igényeknek megfelelő vállalkozási szellem és munkaszeretet jellemezte, ugyanakkor nemzeti, mivel a dzsenti évszázados hazafisága révén beépülő patrióta szellem is karakterjegye. Az arisztokrácia és a főpapság antidemokratikus természete miatt nem vehetett részt a programban. Tükröződött ez főrendiházi reformelképzeléseiben is, álláspontja ugyanis az volt, hogy a magyar felsőház csak akkor felelhet meg a korszak igényeinek, ha abban királyi kinevezéssel a vagyon, a tudomány, a közigazgatás, az igazságügy és a katonaság reprezentánsai is helyet kapnak.

Elképzelése gyors és heves reakciókat váltott ki, jelezve a hagyományos politikai vezető réteg térvesztési félelmeit, a polgári átalakulást kritizáló újkonzervativizmus szellemét. Beksics az 1867-ben megszületett társadalmi kibékülést, liberalizmusának alappillérét és a nemzeti érdeket együtt érezte veszélyeztetve, amikor csoportérdekű ideológiák ellen fordult. Aggódott az ultramontán világjelenség és az agrarizmus „szövetségese”, a nemzetiségi aspirációk miatt, a formálódó középosztály védelmében ítélte el a germanizáció

élharcosát, a Schulvereint és az egyre nyíltabb, a politika színpadára fellépő antiszemitizmust. Az Európában jelentkező szocializmus eleinte inkább „csak” elméleti probléma számára, mint közvetlen veszélyforrás, ettől függetlenül kárhoztatta az anarchizmussal egyetemben. Közvetlenebbül hatottak rá az alföldi agrárszocialista megmozdulások, ezért okainak megismerésére nagy hangsúlyt helyezett.

A társadalom kötőszövetét lazító betegségek és fejlődési rendellenességek ellenszereként az állam felé fordult. 1889-ben átfogó nemzeti programot hirdetett, a liberális „jogállam” fogalma mellé a „nemzeti állam” céleszméjét helyezte és beharangozta a „nemzeti politika” megindítását. Ő is úgy gondolkodott, hogy a jó közigazgatás a legfőbb eszköze az állam megszilárdításának, a nemzetiségi és társadalmi ellentétek kibékítésének. Konceptiója az államhatalom – autonómia – jogvédelem hármas pillérére épült, amelyet azonban sajátos módon a nemzeti eszme céljaihoz idomított. A kinevezett főispán hatalmának megerősítése a választott alispán kezének megkötésével párosult, a közigazgatási bizottság súlyának növelése a közgyűlés jogkörének szűkítésével járt együtt, és ezek együttesen – meglehetősen ellentmondásosan – a régi megyei igazgatási technika és a modern autonómia szigorú beszabályozását egyaránt jelentették. A sorban azonban nagyon értékesnek tekinthető a közigazgatási bíróság, amely fontos jogállami intézménnyé vált. A nyugati minták és a magyar tradíciók figyelembevételével megalkotott reform mezsgyéjén a nemzetiségi szempont állt őrt, mivel minden olyan területi felosztástól mereven elzárkózott, amely további nem-magyar többségű megyéket eredményezett volna.

Közoktatási elképzelésein épp annyira nyomot hagytak az ország nemzetiségi viszonyai, mint a liberális szabadság gondolat. A középszerűségből kitörni kívánó egyéniség érdekében követelte a nevelési rendszer általános színvonal-emelését, ugyanakkor az államtól a közép- és felsőoktatás magyar jellegének megőrzését, kiterjesztését várta. Reformja a nyelv kultúraterjesztő és asszimilációs szerepének általános tézisében gyökerezett, s a nemzeti kultúr állam értelmiségének „grammatikai”-érzelmi összecsiszolását szolgálta.

Beksics az egyházpolitikai harcok idején sürgős kormánylépéseket követelt. A király – kormány által gyakorolt – főkegyúri és felügyeleti jogainak megerősítését sürgette, a Rómától való függetlenségről értekezett. Az állam és a katolikus egyház között kialakult történelmi kapocs szétbontásától elzárkózott, ezért valójában csak igen szűk körű katolikus autonómiában gondolkodott. Az egységes házassági jog égisze alatt az általános állami anyakönyvezés és a kötelező polgári házasság bevezetését szorgalmazta, arra gondolt, hogy a magyarosítás folyamatában kimagasló szerepre hivatott zsidóságot ezzel lehet a nemzeti törekvések mellé állítani – a liberális szabadság gondolattal szerette volna átszőni és megerősíteni a nemzeti szerkezet laza hálóját. A törvénykezéssel újabb lökést kapott a politikai katolicizmus kibontakozása, amelyet ő mind a magyarság hegemoniája, mind a közjogi struktúra szempontjából káros folyamatnak tartott.

A kilencvenes évek további aggodalmakat keltettek Beksicsben. Hiába ajánlotta korábban – a politikai realitásokkal számolva – a hitbizományok korlátozását a birtokmegkötések körül zajló vitában, hiába sürgette a külföldi tőke és szakértelem megnyerésével összekapcsolt ipar- és kereskedelem pártoló politikát, sepsiszentgyörgyi képviselőként közvetlenül szembesült Székelyföldnek és egész Erdélynek az ország többi részéhez mért súlyos elmaradottságával. A magyarosodó-magyarosító nemzeti állam „keleti bástyájának” megerősítéséért akciótervet dolgozott ki. Véleménye az volt, hogy a legfontosabb feladat a házi ipari termékek előállításában jeles, viszont nagyiparral nem rendelkező vidék gazdasági megsegítése, alkalmazható hitelrendszer kidolgozása és pénzintézet alapítása lenne, továbbá szakiskolák létesítését, a vasúthálózat fejlesztését igényelte. Fejtegetései orosz, román veszélyről és a Székelyföld tradicionális stratégiai jelentőségéről szóltak.

Beksics már korán felhasználta a Statisztikai Hivatal adatait, és maga is végzett kutató-statisztikai felméréseket, korszerű összehasonlító elemzéseket, az etnográfia és a demográfia pedig tovább szélesítették eszköztárákat. Gondolkodását a szociáldarwinizmus szelleme hatotta át, hitte, hogy a pozitív tudományokkal fel lehet építeni a küzdelemben álló népek („fajok”) fejlődési és visszaesési állapotának rendszerét. A fajok globális harcának víziójába illesztette az áthidalhatatlan magyar–román antagonizmust, s kimutatta a Monarchia keleti kultúrmissziójának erős indokolhatóságát. Meggyőződése volt, hogy a fajokat a vallás és a nemzet eszméje kovácsolhatja egységbe, illetve, hogy fontos szerepet játszik a szabadság is egy nép életében. A századvéghez közeledve Spencer evolucionista tanainak térhódításával párhuzamosan zajlott az asszimilációval kapcsolatos nézeteinek átformálódása. A nyelvi beolvasztás csekély eredményeit tapasztalva nemzeti állama ebben az időben már nem „grammatikai” kohézióval működött, nyelvtudástól, nemzetiségi hovatartozástól függetlenül a magyar állam és a nemzeti törekvések iránti lojalitást várt el.

A szláv, de főleg a román nemzeti mozgalmakat a századforduló hajnalán a magyarság számbeli súlyával kívánta ellenpontosítani, s ezért a demográfiai természetű gondok megoldására különösen nagy figyelmet fordított. A magyarság országos szaporodási arányával elégedett volt, azonban a Dunántúlon és az Alföldön megmutatkozó születésszám-visszaesés nyugtalanította – ennek okait a földbirtokviszonyokban fedezte fel. A kedvezőtlen folyamatok visszafordítására expanzív gazdaságpolitikát javasolt: az állami és községi birtoktestek egy részének felparcellálásával, a hitbizományok átköltöztetésével akart teret nyitni az agrárnépesség növekedésének, illetve a dél-magyarországi és az erdélyi régió betelepítését tervezte. A magyarság Kárpát-medencei hódításának bázisnövekedésével együtt haladt a beksicsi középosztály átalakulása. A középbirtokos nemesség vagyoni romlása, az intelligencia vagyontalansága miatt azt új elemekkel óhajtotta felfrissíteni, morálisan megerősíteni: a regenerálás nagy művéhez a gazdagodó parasztságot hívta segítségül.

Beksics több művében foglalkozott reformjavaslataival, de mindenekelőtt a számbeli terjeszkedésre ítélt ország közjogi beágyazottságával. Politikai

rendszerhordozó fogalmai: a Pragmatica Sanctio – 1848 – 1867 által bizonyított történeti jogfolytonosság, illetve a kettős egységre épülő közösség, amelynek lényege a jogátruházás, a joglekötés. Számára a kiegyezés közjogilag befejezett, szorosan körülhatárolt alap volt, fejleszteni csak nemzeti értelemben tudott és akart, s ezzel egyre nagyobb távlatokat nyitott meg. Egyre bizonyosabb lett abban, hogy Ausztria belső problémáit képtelen megoldani, ezért élete utolsó éveiben a birodalom irányításának átvételét propagálta. Nem tartotta lehetetlennek, hogy a gazdaságilag és kereskedelmileg önállósuló ország a jövőben népességi túlnyomóságra tegyen szert, távlati jóslatában 20 milliós magyarság szerepelt. Nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a történelmi múlt iránt igen fogékony Beksics a Bécsset hódolásra kényszerítő Mátyás politikájában találta meg az új magyar hatalmi törekvések történeti előképét. Az új évszázad hajnalán Magyarországot a nagyhatalmi státus vagy a pusztulás kényszerű választási lehetősége elé állította.

4. Tipológia

Beksics korán kijelölte helyét a közjogi törésvonalak mentén rendeződött közéleti- és pártstruktúrában. Eleinte a független liberális értelmiség szerepköreivel próbálkozott, de eszmeteremtő értelmiségiként hamar találkozott az eszmék érvényesítésének problematikájával, és miként számos pályatársa, ő is a „részvétel”, a nyílt politikai és állami szerepvállalás mellett döntött. Teljes mértékben függetlenné soha nem vált, ennek ellenére mindvégig érezhető személyiségében az autonóm vonások (erről visszavonulásai, vitái, tollharcai, ellentétei vallanak), s ez az alkati sajátosság, illetve polgári értelemben vett munka-kultusza, továbbá származása együttesen rontották annak esélyét, hogy értelmiségi szerepeiből a politika legfelsőbb vonalába kerüljön.

Szellemi tájékozódása a 19. század második felének egyik jellemző eszmeáramlatában haladt előre. Pályáját az egyéni szabadság bővületében kezdte, jogállami intézményekben gondolkodott, és egy modern polgárosult társadalommal számolt. Annak gyengesége folytán azonban liberális szellemben a nemzet-problematikát nem tudta megoldani és az etatizmus felé fordult, amely viszont az állam és a társadalom közötti egyensúly megbillenéséhez vezetett. Erősen kötődött a kor historizáló gondolkodásához, bár a dzsentri-kérdésben nem osztotta a konzervatív nézeteket. Középosztály-programja a korszak jellegzetes társadalmi reformelképzeléseinek sorába illeszkedik, mint ahogy az evolúciós tanokból következő merész asszimilációs tervei is. A liberálisok jelentős részéhez hasonlóan modernizációs programja mindinkább a nacionalizmus, a nacionalista ábrándképek irányába tartott, neve olyan politikusokkal kapcsolódott össze, mint Rákosi Jenő vagy Hoitsy Pál.

Az értekezés tárgyában megjelent publikációk:

- Beksics Gusztáv*. Válogatás, sajtó alá rendezés, bevezetés és jegyzetek.
Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2005. 235 lap (Bevezetés: 7–39.)
- Beksics Gusztáv: Szabadság. *Politikatudományi Szemle*, 2006. 1.
sz. 251–261. (Forrásközlés)
- „A hazaszeretet hitvallása”. Szabadság és nemzet Beksics Gusztáv politikai
gondolkodásában. *Hitel*, 2007. (Közlésre elfogadva, 25000 leütés)

Előadás:

1848 eszméinek megteremtői és továbbvivői című konferencia, Hely: Debrecen,
Kossuth Lajos Tudományegyetem, Időpont: 1998. április 22–23. „A liberális
egyensúlyelmélet ki- és átalakítói” témakörben tartott előadás címe: *A
szabadság gondolat és a demokrácia Beksics Gusztáv politikai
gondolkodásában.*